

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.018.4

С. А. БІЛЕЦЬКА

викладач

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

ВИТОКИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті розкрито основні філософсько-педагогічні та культурно-історичні витoki морального виховання підрастаючого покоління в позакласній роботі, які сформувалися до середини XIX ст. в історії української педагогічної думки. Проаналізовано творчу спадщину та внесок вітчизняних просвітників у розробку ідеї морального виховання учнівської молоді XVI – першої половини XIX ст. З'ясовано, які форми організації морального виховання учнів у позакласній роботі сприяли становленню та розвитку ідеї морального виховання в позакласній роботі.

Ключові слова: моральне виховання, позакласна робота, учні, позакласні бесіди, диспут.

Актуальність дослідження витоків морального виховання учнів у позакласній роботі зумовлена важливістю цієї проблеми на сучасному етапі розвитку суспільства, відсутністю досліджень із зазначеної теми, необхідністю аналізу цінного історико-педагогічного досвіду з морального виховання особистості в позакласній роботі школи та творчого його використання в сучасних закладах освіти.

Зазначимо, що проблему морального виховання школярів на різних етапах розвитку суспільства розглядали такі науковці, як: В. Ворожбіт, Л. Геник, С. Золотухіна, С. Сірополко (історичні розвідки про моральне виховання в школах Російської імперії та українських губерніях); І. Бех, Г. Ващенко, О. Водовозова, А. Мудрик, В. Сухомлинський, І. Харламов (узгальнення методики та практики морального виховання дітей у школах України); А. Бойко, Н. Борисенко, А. Відченко, М. Євтух (теоретичні засади морального виховання дітей та молоді). Однак при достатній кількості науково-педагогічної літератури з означеної проблематики відсутнє дослідження витоків морального виховання учнів у позакласній роботі в історії педагогічної думки визначеного періоду.

Мета статті – на основі аналізу науково-педагогічної літератури з теми дослідження розкрити основні ідеї морального виховання учнів у позакласній роботі з XVI до середини XIX ст.

Філософсько-педагогічною основою питань морального виховання в позакласній роботі вважаємо численні повчання Феодосія Печерського: повчання про терплячість і любов, про душевну користь, про подвиги ченців, про терпіння та смирення. Скромних у запитах, добре освічених і зорі-

єнтованих на суспільне благо людей мав виховувати Печерський монастир. Так уважав Феодосій Печерський [2].

Необхідно звернути увагу й на те, що в освітній практиці єзуїтських шкіл народні виховні традиції було втрачено. Поступове відродження та розвиток цих традицій відбулося в діяльності братських шкіл, виховний процес у яких мав виразне моральне й національне спрямування. В цих школах спостерігаються перші приклади організованої позакласної виховної роботи. Дослідження матеріалів з історії братських шкіл в Україні засвідчило, що згідно з §1 “Порядку братської школи”, якщо вчитель буде “прихильником благочестя, добрих справ, що в них себе проявляє,... то й учні будуть такі, “як їх учитель...” [1]. Діти об’єднувалися в “младецьке” братство – вільне товариство для спілкування й самостійного навчання (дискусія, хорівий спів, активні ігри) [1].

Варто наголосити й на тому, що виразним моральним спрямуванням характеризувалася київська братська школа, заснована в 1589 р. У 1620 р. у школі з благословіння єрусалимського патріарха Теофана було створено патріотичне юнацьке братство [9].

Вагомий внесок у розробку питань морального виховання учнівської молоді в позакласній діяльності зробили так звані молодечі братства (серед членів молодечих братств було багато учнів і випускників братських шкіл). Молодечі братства разом із старшими опікувалися хворими, каліками, вбогими, братськими бібліотеками, займалися місіонерською діяльністю.

Під час опрацювання матеріалів з теми дослідження можна зазначити, що Києво-Могилянська академія багато уваги приділяла організації позакласній роботі. Така робота була переважно самоврядною, мала виразне морально-виховне спрямування. Учні академії співали в церковних хорах. Студенти старших класів об’єднувалися в корпорації. За свідченнями історика М. Петрова, студентську корпорацію в Києво-Могилянській академії заснували П. Могила та М. Петров [12, с. 45]. Наприкінці XVII ст. ректор академії Іоасаф Кроковський відновив роботу студентської корпорації, поділивши її на більшу та меншу. У меншу корпорацію мали право вступати учні нижчих класів академії, у більшу – студенти класів філософії та богослов’я. Членів конгрегації називали содалісами. До обов’язків содаліса належали: “Да знает совершенно члены веры православной, установлении христианское, образ почитания Богоматере и совершение життя христианского” [12, с. 61].

Як свідчать науково-педагогічні джерела [4; 12; 16], найпоширенішою формою позакласної роботи в Києво-Могилянській академії були “диспути”. В. Ізмайлов у творі “Путешествіе в полуденную Россію” (1800 р.) представив опис публічного диспуту в Києво-Могилянській академії: “У великій залі на кафедрі стояв студент і чекав на слухачів. Хор співаків зустрів духовенство. Усі сіли на свої місця. А той студент, прийнявши благословення архімандрита, почав говорити латиною. Після того почалася дискусія” [12, с. 152].

Києво-Могилянська академія мала свою бібліотеку, утворену з книжкових пожертв колишніх вихованців академії. При бібліотеці існувало вільне піітичне товариство, метою якого було “доставлять всегдатнее чтение самых хороших книг” [16].

Навесні та влітку для студентів Києво-Могилянської академії влаштовували рекреації на Жулявці, Глубочиці, біля Кирилівського монастиря, в Борщагівці. Розвагою для вихованців восени й узимку були театральні та вертепні вистави [4, с. 76].

Багато уваги в позакласній роботі в академії приділяли малюванню, вокальній та інструментованій музиці. Учні академії розмальовували програми диспутів, малювали заставки, початкові літери, віньетки в книжках і адресах, що підносили в дарунок почесним гостям академії під час урочистостей. При академії також існував хор, оркестр. У цьому навчальному закладі за шкільним статутом учителі зобов'язані були постійно нагадувати учням про їхні обов'язки перед Богом, батьками, наставниками, суспільством.

Позакласну роботу щодо організації морального виховання учнів у Києво-Могилянській академії здійснювали під час бесід, диспутів, взаємного навчання, написання віршів, промов, читання, декламацій, участі школярів у драматичних виставах.

Піднесенню моралі тогочасного суспільства сприяв і твір І. Гізеля “Мир з Богом чоловікові” [5]. Цю працю автор присвятив цареві Олексію Михайловичу. На жаль, праця викликала обурення патріарха, була засуджена як еретична й заборонена. Однак досі не втратили своєї актуальності міркування І. Гізеля про повагу до особистості, віру в людський розум, любов до справжнього знання. За змістом ця книга, як відзначають науковці, є моральним кодексом XVII ст. У цьому творі людина була змальована як творець своєї щасливої долі, господар власних вчинків. Критерієм добра та зла визнано совість: “Совість есть сведение себе самого” [5, с. 264]. Мораль просвітник слушно вважав силою, яка створює гармонію між особистістю й суспільством. Кожну людину автор уважав здатною досягти моральної досконалості.

Вагомий внесок у становлення питань морального виховання особистості в процесі позакласної діяльності, як свідчать науково-педагогічні матеріали [3; 7; 14], зробив І. Галятовський – педагог, просвітитель, громадський діяч, ректор Києво-Могилянської академії, організатор позакласних риторичних диспутів морального спрямування. “Ключ разумения” – посібник з риторики, в якому досить детально виписано методику підготовки та проведення проповідей, виступів. З ініціативи І. Галятовського в шкільну практику було запроваджено таку форму морального виховання учнів, як підготовка за текстом лекцій оповідних прикладів, коротких новел морального змісту.

Становленню та подальшому розвитку питань морального виховання учнівської молоді сприяли й праці С. Полоцького. Педагогічні переконання автора викладено в творі “Книжеца вопросов и ответов, иже в юности

серцем зело потрібне суть”. С. Полоцький високо оцінював виховні можливості шкільного театру, сам писав п'єси для шкільного театру під час навчання у Віленській езуїтській академії. У Полоцькій братській школі педагог організував із учнями постановку пасторалі власного написання “Бесіди пастуляські” [10].

Доцільно також звернути увагу на те, що науково-дослідного спрямування позакласна робота в Києво-Могилянській академії набула з приходом на посаду ректора Ф. Прокоповича. Так, розробляючи курс етики, просвітник зазначав про те, що обов'язок етики – “навчати правил доброї поведінки, а не добре поводитися”. Метою доброї поведінки Ф. Прокопович визнавав щастя та слушно наголошував на тому, що правила доброї поведінки дитині треба прищеплювати з дитинства. Навіть освіту, навчання Ф. Прокопович уважав творчістю, спрямованою на досягнення “доброго діяння” [15].

В організації позакласної роботи Ф. Прокопович пропонував дотримуватися інструкцій. Подібний документ він розробив для семінарії, яку мав намір відкрити при Київському колегіумі. В інструкції було зазначено, що вчитель у вільний від занять час повинен був організовувати учнів для ігор у саду та приміщенні, читання книжок морального спрямування, патріотичного характеру, проведення бесід про видатних людей, диспутів і риторичних вправ, занять фізичними вправами, дружніх зібрань для хорowego співу [15, с. 77–100].

Один із відомих вихованців Києво-Могилянської академії, префект школи в Карлівцях М. Козачинський також багато уваги приділяв питанням морального виховання школярів у позакласній роботі. Прогресивність поглядів М. Козачинського полягала в баченні двобічності такого виховання. Вчений виділив перелік чеснот “доброї структури” людини й сформулював відповідні труднощі та потреби уникнення лиха. Наприклад, просвітитель визначальними вважав такі чесноти: розсудливість, справедливість, поміркованість, хоробрість. До труднощів фахівець зараховував: практичне осмислення категорій блага та лиха (як реально досягти блага та як краще уникнути лиха); як, досягаючи свого блага, не зашкодити іншим; привчання людини в усьому дотримуватися міри, межі (цьому допомагає поміркованість або пізнавальна розсудливість) [13].

Г. Кониський виступав проти визначення морального ідеалу, оскільки вважав, що це призведе до догми у вихованні. Як професор і адміністратор, він долучився до розробки інструкцій щодо організації виховного процесу. Пропонував орієнтувати взаємодію вихованців і наставників у позанавчальний час на позбавлення станів пригніченості, афекту, безприс-трасності та апатії в учнівському середовищі [14].

Вагомий внесок у становлення та подальший розвиток питань морального виховання учнів у позашкільній діяльності зробив Г. Сковорода. У своїй просвітницькій діяльності він постійно спирався на кращі здобутки народної творчості. Йому близькі були народні погляди на виховання й

освіту, морально-етичні та естетичні ідеї, які створювали та вдосконалювали українці протягом багатьох століть. Головними його просвітницькими ідеями були повага та любов до праці людей-трудівників, утвердження ідеалів добра, краси, гуманних стосунків між людьми, прагнення до знань. У своїх творах і діяльності Г. Сковорода постійно виступав проти поширюваної представниками офіційної педагогіки ідеї про те, що виховання є пріоритетом заможних, доводив, що воно й “убогим” доступне та потрібне [14].

Творчість Г. Сковороди, як зазначають дослідники, особливе значення мала для подальшого розвитку української педагогіки, яка розробляла питання, порушені мислителем: виховання в кожній людині працелюбності в повній відповідності з власними природними нахилами, виховання самопізнання та вміння обрати відповідне поле діяльності, виховання високих моральних якостей – совісті, доброчесності, розумових здібностей, доброї волі, скерованої на розвиток інтелекту [11].

І. Фальковський – учений, педагог, викладач математики в Києво-Могилянській академії – так само багато зробив для становлення та подальшого розвитку ідеї морального виховання учнів у позакласній роботі. Він відстоював принципи морального характеру процесу навчання, поєднання навчання з виховною роботою. На думку І. Фальковського, така єдність сприяє зміцненню духовності особистості, що й визначає в подальшому її моральність. Сам учений був ініціатором відновлення роботи класів вокального й хорового співу в академії, писав псалми, елегії, стихарі. Він заснував Вільне піітичне товариство “для повсякденного читання студентами хороших книг” [17, с. 179].

Велику увагу проблемам виховання учнівської молоді, зокрема морального зростання особистості, приділяв і А. Прокопович-Антонський – випускник Києво-Могилянської академії, просвітник, педагог. Він був глибоко переконаний у вирішальній ролі батьків, авторитету й моральної відповідальності наставників у процесі морального виховання підростаючого покоління. Кращим засобом морального виховання фахівець уважав залучення дитини до корисної діяльності, демонстрацію батьками й вихователями взірця моральної поведінки. Метою морального виховання просвітник визначав розвиток “якостей розуму й серця” [6].

Традиції організації позакласної роботи з морального виховання учнів знайшли своє відображення й у практиці Харківського, Переяславського, Чернігівського колегіумів. Так, за свідченнями істориків Д. Багалия та Д. Міллера [8, с. 478], розвагою учнів Харківського колегіуму були вертепні драми та шкільні містерії. Історики були переконані в тому, що з відкриттям додаткових класів театральна справа в Харківському колегіумі пожвавішала, оскільки створення для театру декорацій та виконання вокально-музичних виступів з успіхом можуть взяти на себе учні класів малювання й вокальної та інструментальної музики [8, с. 478].

Висновки. Отже, вищевикладене підтверджує, що до середини ХІХ ст. в історії української педагогічної думки сформувалися філософсько-педагогічні та культурно-історичні витоки морального виховання підрос-таючого покоління в позакласній роботі. Філософсько-педагогічними ви-токами становлення та подальшого розвитку морального виховання учнів справедливо вважають релігійні, богословські постулати, поширені за часів Київської Русі. Практично це трансформувалося у вимогу дотримуватися у вихованні церковних канонів, спрямування наук на користь свідомого засвоєння школярами моральних і релігійних чеснот, привчання їх до постійного перебування у стані молитви.

З'ясовано, що становленню та подальшому розвитку ідей морального виховання учнів у позакласній роботі сприяли: суботні заняття; позакласні бесіди; проповіді у святкові та вільні від занять дні; диспути; взаємне навчання; написання віршів; промов; читання; декламації; участь школярів у драмах, виставах; повчання; пасторалі; ігри; дитяче колективне читання, самостійне читання, роздуми і пояснення прочитаного; літературні вправи; заняття з ораторського мистецтва та деякі інші чинники.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми визна-чено узагальнення досвіду організації позакласної виховної роботи школярів другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Акты, относящиеся к истории Южно-Западной России, собранные и изданные Археографическою Коммисиею. – Санкт-Петербург, 1865.
2. Бабич О. І. Життя та діяльність Феодосія Печерського / О. І. Бабич, О. О. Шекера. – Васильків : Вечірній Васильків, 2010.
3. Величко С. Літопис: у 2 т. / С. Величко – Київ, 1991. – Т. 2.
4. Вишневой Д. Київська Академія в І пол. ХVІІІ ст. / Д. Вишневой. – Київ, 1903. – С. 76.
5. Гізель І. Вибрані твори в 3-х томах / І. Гізель. – Київ ; Львів : Свічадо, 2012. – Т. 1. – 623 с.
6. Егоров С. Ф. Антопология педагогической мысли России ХVІІІ в. / С. Ф. Егоров. – Москва, 1985. – С. 349
7. Макаров А. М. Світло українського барокко / А. М. Макаров. – Київ : Мистецтво, 1994. – 287 с.
8. Опыт истории Харькова за 250 лет его существования. – Харьков, 1905 – Т. 1 – 478 с.
9. Поетика Г. Записка о начале Киевской академии / Г. Поетика // Чтения в Историческом Обществе Нестора Летописца. – Киев, 1856. – Кн. 11. – С. 56
10. С. Полоцкий. Вирши / С. Полоцкий ; [сост. В. К. Былинина, Л. У. Звонарева]. – Минск, 1990. – 448 с.
11. Сковорода Г. С. Світ ловив мене, та не впіймав / Г. С. Сковорода ; [упор. В. В. Кравця]. – Харків : Фолю, 2006. – 607 с.
12. Титов О. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии / О. Титов. – Киев, 1910. – 792 с.
13. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики / М. Г. Тофтул. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.
14. Українська література ХVІІ ст. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 108–114.
15. Прокопович Ф. Філософські твори в 3-х томах / Ф. Прокопович. – Київ : Наукова думка, 1979. – Т. 1. – 512 с.

16. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія / З. І. Хижняк.– Київ : Київський університет, 1970. – 173 с.

17. Хижняк З. І. Ректори Києво-Могилянської академії (1615–1817 р.р.) / З. І. Хижняк. – Київ : КМ Академія, 2002. – 179 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016.

Белецкая С. А. Истоки нравственного воспитания учеников во внеклассной работе в истории педагогической мысли

В статье раскрыты основные философско-педагогические и культурно-исторические истоки нравственного воспитания подрастающего поколения во внеклассной работе, которые сформировались к середине XIX в. в истории украинской педагогической мысли. Проанализировано творческое наследие и вклад отечественных просветителей в разработку идеи нравственного воспитания учащейся молодежи XVI – первой половины XIX в. Выяснено, какие формы организации нравственного воспитания учащихся во внеклассной работе способствовали становлению и развитию идей нравственного воспитания во внеклассной работе.

Ключевые слова: нравственное воспитание, внеклассная работа, ученики, внеклассные беседы, диспут.

Biletska S. Origins of Pupils' Moral Education in Extracurricular Activities in the History of Pedagogical Thought

The article reveals the main philosophical-pedagogical and historical-cultural origins of moral education of the younger generation in extracurricular activities that had been developed by the middle of the XIXth century in the history of the domestic pedagogical thought. The religious theological postulates common in Kievan Rus should be considered as the philosophical- pedagogical origins of the formation and the further development of pupils' moral education. Actually it has been transformed into the requirement to adhere to the church canons in the process of education, to focus it on the conscious mastering moral and religious virtues by pupils, to get them used to be permanently in the status of a prayer.

The analysis of the creative heritage of Ukrainian educators showed that the ideas of moral education had been developed by professors and students of Kyiv-Mohyla Academy. The research shows that the cultural and historical origins of moral education created the humanistic values of family and civic education in the works of the educators I. Boretskyi, M. Kozachynskyi, Ya. Kozelskyi; contributed to the formation of ethics as a science (I. Kopynskyi, F. Prokopovych); to the emergence of the philosophical-pedagogical study about harmonizing the needs of an individual and the society (I. Gizel). A significant contribution to the development of the issues of pupils' moral education in extracurricular activities was made by the so-called youth brotherhoods (among the members of the youth brotherhoods there were many students and graduates of brethren schools). The traditions of the organization of extracurricular work on pupils' moral education were reflected in the practice of Kharkiv, Pereyaslav, Chernihiv collegiums.

It is found that Saturday classes, extracurricular talks, preaching on holidays, debates, writing poems, speeches, readings, recitations, pupils' participation in dramas, performances, teaching, pastorals, games, children's collective reading, individual reading, reflecting and the explanation of the read stories, literary exercises, oratory exercises contributed to the formation and the further development of ideas of pupils' moral education in extracurricular activities.

Key words: moral education, extracurricular work, pupils, extracurricular talks, debates.